

บทที่ 5

ความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทกับกลุ่มต่างๆ ในสังคม

การที่กรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยให้ประกอบพระกรณียกิจในตำแหน่งหน้าที่ราชการสำคัญต่างๆ ตลอดถึงสามรัชกาลนั้น อาจวิเคราะห์ได้ว่านอกจากคุณสมบัติในการเรียนรู้วิชาการแบบตะวันตก ประกอบกับสถานการณ์ทางการเมืองในเวลานั้นแล้วยังเป็นผลโดยตรงมาจากการที่พระองค์ทรงสามารถปรับพระองค์เข้าได้ด้วยดีกับบุคคลสำคัญต่างๆ ในสังคม ซึ่งในที่นี้จะขอแยกวิเคราะห์เป็น 2 กลุ่ม ดังนี้คือ

- ก. กลุ่มชนชั้นผู้ปกครอง
- ข. กลุ่มชาวตะวันตก

ก. กลุ่มชนชั้นผู้ปกครอง

กรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ จากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ทรงเข้ากำกับราชการในกรมหมอเป็นครั้งแรกใน พ.ศ. 2385 ถึงแม้ว่าทั้งสองพระองค์จะทรงมีพระชันษาห่างกันถึง 21 พรรษาก็ตาม แต่ก็ปรากฏหลักฐานที่แสดงถึงความสัมพันธ์อันดีระหว่างสองพระองค์ ดังเช่นการที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีรับสั่งให้กรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงแต่งแบบเรียนจินดามณีเล่ม 2 เพื่อเป็นแบบเรียนสำหรับบรรดาพระโอรส¹ หรือการที่ทรงมอบหมายความไว้วางพระราชหฤทัยให้กรมหลวงวงษาธิราชสนิททำหน้าที่เสด็จรับส่งพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าโสมนัส ดังปรากฏหลักฐานจากพระราชหัตถเลขาตอนหนึ่งว่า "เมื่อโสมกันต์แม่โสมนัสนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ท่านไม่ได้เสด็จรับส่งเองทีเดียว ท่านรับสั่งให้กรมหลวงวงษา [กรมหลวงวงษาธิราชสนิท] รับส่งทุกวัน..."²

¹ ดูรายละเอียดในบทที่ 2 หัวข้อพระปรีชาสามารถทางด้านวรรณกรรม

² พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชหัตถเลขา ร.4 ถึง กรมหมื่น-บวรวิไชยชาญ ปีกุล พ.ศ. 2406" พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 179.

จากข้อความดังกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นถึงความใกล้ชิดสนิทสนมระหว่างพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวกับกรมหลวงวงษาธิราชสนิทได้เป็นอย่างดี ในฐานะที่ทรงเป็นพระอนุชาที่ทรงไว้พระราชหฤทัยให้ปฏิบัติพระราชกรณียกิจแทนพระองค์ในเรื่องเล็กๆ น้อยๆ จนถึงเรื่องสำคัญ เช่นเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรใกล้จะเสด็จสวรรคตนั้น กรมหลวงวงษาธิราชสนิทในฐานะแพทย์หลวงได้มีโอกาสเข้าเฝ้าสนองเบื้องพระยุคลบาทอย่างใกล้ชิด ด้วยพระองค์หนึ่ง ด้วยเหตุที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงสถาปนาผู้ใดดำรงตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า) หลังจากที่กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพทิวงคตลงใน พ.ศ. 2375 ดังนั้นปัญหาการสืบราชสมบัติจึงกลายเป็นปัญหาสำคัญยิ่งเมื่อทรงพระประชวรหนัก³ ครั้งนั้นกรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงเป็นผู้หนึ่งที่อยู่ร่วมในเหตุการณ์อย่างใกล้ชิด และทรงได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยให้ทรงเป็นผู้อัญเชิญกระแสดพระราชมารดาเรื่องการปกครองแผ่นดิน⁴

ถึงแม้ว่าระยะเวลาที่กรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงกำกับราชการในกรมหมอนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเพียง 9 ปี แต่พระองค์ก็ทรงเข้าได้ด้วยดีกับองค์พระประมุขของประเทศ ด้วยทรงสามารถสนองเบื้องพระยุคลบาทได้ตามพระราชประสงค์แทบทุกประการ อย่างไรก็ตามมีข้อน่าสังเกตว่า การที่กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงรับวิเทศการสมัยใหม่ในด้านการศึกษาวิชาการแพทย์แผนตะวันตกนั้น ไม่ปรากฏหลักฐานว่าทรงมีความขัดแย้งกับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สันนิษฐานว่าพระองค์คงจะทรงเล็งเห็นถึงประโยชน์ในด้านการแพทย์แผนตะวันตกด้วยเช่นกัน จึงมิได้ปรากฏหลักฐานว่าทรงมีปฏิบัติกิริยาทางลบกับกรมหลวงวงษาธิราชสนิทแต่อย่างใด

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

³ วิชาสวรรค์ พงศ์บุตร, ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 2 รัชกาลที่ 4- พ.ศ. 2475 คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี พุทธศักราช 2525 (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2525), หน้า 1-23.

⁴ กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 31, 51, 52, หน้า 39.

ในรัชกาลต่อมา เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์สืบต่อ มาด้วยการสนับสนุนของกลุ่มขุนนางตระกูลขุนาศ⁵ พร้อมกันนั้นก็ได้ทรงสถาปนาพระเจ้านั่งยา- เธอ เจ้าฟ้าอิศเรศรังสรรค์ขึ้นดำรงตำแหน่งเป็น "พระมหากษัตริย์องค์ที่ 2" ทรงพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากนี้ยังได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทาน ความดีความชอบแก่บรรดากลุ่มเจ้านายและขุนนางที่สนับสนุนพระองค์⁶ หนึ่งในจำนวนนั้นก็คือ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนกรมพร้อมทั้งพระราชทานพระราชวังเดิมให้เป็น ที่ประทับแห่งใหม่อีกด้วย⁷

ในความเป็นจริงแล้ว ความสัมพันธ์ระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และกรมหลวงวงษาธิราชสนิทตลอดจนพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงมีความใกล้ชิด สนิทสนมมาตั้งแต่ทรงพระเยาว์แล้ว ด้วยทรงเป็นพระโอรสที่ทรงมีพระชันษาใกล้เคียงกัน โดยเฉพาะ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นทรงประสูติปีเดียวกันอีกด้วย และเมื่อทรงเจริญวัยขึ้นก็ทรง เป็นเจ้านายชั้นนำหัวก้าวหน้ารุ่นแรกทั้งสามพระองค์ อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่าใน สมัยรัชกาลที่ 4 นั้น ไม่ค่อยปรากฏหลักฐานความสัมพันธ์ระหว่างพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้า- อยู่หัวกับกรมหลวงวงษาธิราชสนิทชัดเจนเท่าใดนัก

ในส่วนความสัมพันธ์ระหว่างกรมหลวงวงษาธิราชสนิทกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า- เจ้าอยู่หัวนั้น ได้เริ่มสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันดีระหว่างทั้งสองพระองค์ตั้งแต่เมื่อครั้งพระ- บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว ดังปรากฏว่ากรมหลวงวงษาธิราชสนิท ได้ทรงสนองเบื้องพระยุคลบาทได้ตามพระราชประสงค์ ดังปรากฏหลักฐานตอนหนึ่งกล่าวว่

⁵ ดูรายละเอียดในปิยนาก บุนนาค, บทบาททางการเมืองการปกครองของเสนาบดี- ตระกูล บุนนาค, หน้า 144-218.

⁶ ดูรายละเอียดใน จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์รัตนโกสินทร์, หน้า 65-68 และ ตั้งเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์, หน้า (4) - (5).

⁷ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 4, หน้า 56.

"เมื่อราชาภิเษกแล้ว เงินเหลืออยู่ 100 บาท ข้าพเจ้า [พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว] จึงได้มาร้องแก่กรมหลวงวงษาธิราชสนิทว่า ข้าพเจ้าเป็นเจ้าชีวิต มีเงิน (ส่วนพระองค์) ซึ่งเค็ชว...กรมหลวงวงษาธิราชสนิทจึงปรึกษาเสนาบดีบังคับให้ข้าวคลังยกเงินคงคลังให้ข้าพเจ้าใช้สอยครั้งหนึ่ง 100 ซึ่ง..."^๕

จากการที่กรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงเป็นธุระจัดแจงในเรื่องการเงินให้แก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นที่เรียบร้อยนั้น เข้าใจว่าจะมีส่วนที่ทำให้กรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมากยิ่งขึ้น สะท้อนให้เห็นจากการที่ทรงมอบหมายภารกิจหน้าที่ราชการในตำแหน่งสำคัญต่างๆ ตั้งแต่การดำรงตำแหน่งแม่ทัพในสงครามเชียงตุง ประธานคณะกรรมการฝ้ายไทยในการเจรจาสนธิสัญญากับต่างประเทศ กำกับราชการกรมมหาดไทย ว่ากรมพระคลังสินค้าและทรงเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินอีกด้วย จากพระกรณียกิจต่างๆ เหล่านี้ย่อมสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของพระองค์ในฐานะที่ทรงเป็นพระอนุชา ซึ่งเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยที่สุดพระองค์หนึ่ง สมเด็จพระมหาคณาจารย์ราชานุกาภาพทรงเล่าถึงพระบรมราชาภิเษกในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่จะสนับสนุนและส่งเสริมกรมหลวงวงษาธิราชสนิทมาตั้งแต่ต้น กล่าวคือเมื่อครั้งที่กรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงดำรงตำแหน่งแม่ทัพหลวงในสงครามเชียงตุง หากครั้งนี้ทรงรับชนะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะพระราชทานความชอบโปรดเกล้าฯ สถาปนาให้ทรงดำรงตำแหน่งกรมพระราชวังหลัง^๖ แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าการรบครั้งนั้นพระองค์ไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร จึงมิได้ปรากฏว่าทรงสถาปนาพระอิสริยยศกรมหลวงวงษาธิราชสนิทให้สูงขึ้นแต่อย่างใด

^๕ กรมศิลปากร, ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2408-2411, (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2504), หน้า 7.

^๖ สมเด็จพระมหาคณาจารย์ราชานุกาภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5, หน้า 219-220.

นอกจากความสัมพันธ์ระหว่างพระองค์กับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว ยังปรากฏความสัมพันธ์ระหว่างพระองค์กับกลุ่มขุนนางตระกูลขุนนาค ซึ่งจัดเป็นกลุ่มการเมืองที่สำคัญที่สุดในขณะนั้น อาจกล่าวได้ว่าการที่กรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงรับราชการมาอย่างราบรื่นมาตลอดสามรัชกาลนั้น ส่วนหนึ่งเป็นเพราะพระองค์ทรงมีความสัมพันธ์กับกลุ่มขุนนางตระกูลขุนนาค โดยเฉพาะสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (เลิศขุนนาค) สมเด็จพระยาบรมมหาพิไชยญาติ (ทัต ขุนนาค) และ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง ขุนนาค)

กล่าวได้ว่าการกรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงเริ่มปฏิบัติพระราชกรณียกิจร่วมกับกลุ่มขุนนางตระกูลขุนนาคมาตั้งแต่ปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งที่มีการเจรจาแก้ไขสนธิสัญญากับเซอร์ เจมส์ บรัค แล้ว เข้าใจว่าพระองค์น่าจะทรงยินยอมที่จะ "ลง" ให้กับสมเด็จพระยาทั้งสองในฐานะที่เป็นขุนนางที่มีอาวุโสมากกว่า ส่วนเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ก็ได้พยายามทำพระองค์ให้เป็นคู่แข่งในทางการเมืองแต่อย่างใด ดังนั้นจากพระอุปนิสัยอันอ่อนอ่อนตามของพระองค์จึงนับว่าเป็นประโยชน์อย่างยิ่งทั้งในส่วนพระองค์เองและพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่จะดำเนินพระบรมราชโบายให้พระองค์ทรงเป็นผู้ประสานประโยชน์ระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับกลุ่มขุนนางตระกูลขุนนาค โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมหลวงวงษาธิราชสนิทปฏิบัติหน้าที่ควบคู่กับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ตลอดมา แม้กระทั่งในตอนปลายรัชกาล เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวใกล้จะเสด็จสวรรคต ก็ทรงมอบความไว้วางพระราชหฤทัยครั้งสุดท้ายให้แก่บุคคลสำคัญในแผ่นดิน 3 ท่าน ได้แก่ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สมุหพระกลาโหม และ เจ้าพระยาภูธราภัย สมุหนายก

"...คำรัสสั่งให้พระยาบุรุษฯ ออกไปเชิญเสด็จพระเจ้านั่งงยาเธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ที่สมุหพระกลาโหม เจ้าพระยาภูธราภัย ที่สมุหนายก เข้าไปเฝ้าถึงข้างที่พระบรมม... จึงมีพระราชดำรัสต่อไปว่าท่านทั้ง 3 กับพระองค์ได้ช่วยกันทำนุบำรุงแผ่นดินมาได้อยู่เย็นเป็นสุขตลอดมา ถ้าสิ้นพระองค์ล่วงไปแล้วขอให้ท่านทั้งปวงจงช่วยกันทำนุบำรุงแผ่นดินต่อไปให้เรียบร้อย..."¹⁰

¹⁰ กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 31, 51, 52, หน้า 64.

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตใน พ.ศ. 2411 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติสืบต่อมา ด้วยเหตุที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระชนมพรรษาเพียง 15 พรรษา ที่ประชุมจึงลงมติให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ทำหน้าที่ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน

ถึงแม้ว่าขณะนั้นกรมหลวงวงษาธิราชสนิทจะทรงมีพระอาการประชวรอัมพาตมาตั้งแต่ พ.ศ. 2404 แต่ก็ทรงมีบทบาทเข้าร่วมในการสนับสนุนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้เสด็จขึ้นครองราชย์ และทรงทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินด้วยพระองค์หนึ่ง แต่ก็เพียงระยะเวลาสั้นๆ แค่ 2 ปี ก็สิ้นพระชนม์¹¹ พระกรณียกิจในวาระสุดท้ายของพระองค์ คือการทำหน้าที่ร่วมกับสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหม่อมลากรมพระยาบาราบปรปักษ์ ถวายการสอนหนังสือแก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังปรากฏหลักฐานกล่าวถึงพระราชานุกิจตอนหนึ่งว่า

"เวลา 10 นาฬิกา เสด็จออกพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ถ้าเป็นวันพระ มีการเลี้ยงพระในท้องพระโรงก่อน แล้วเสด็จประพาสในท้องพระฉากทางด้านตะวันออก กรมหลวงวงษาธิราชสนิทหรือเจ้าฟ้าฯกรมขุนบาราบปรปักษ์เข้าเฝ้า (แต่ไม่เสมอทุกวัน) กราบทูลอธิบายเรื่องพงศาวดารหรือโบราณคดี และประเพณีต่างๆ ซึ่งทรงศึกษา"¹²

กล่าวโดยสรุปพระบาทในการปฏิบัติหน้าที่ราชการตลอดสามรัชสมัยนั้น ได้สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันดีระหว่างพระองค์กับกลุ่มพระมหากษัตริย์และขุนนางตระกูลขุนนางเป็นสำคัญ ความสัมพันธ์อันดีดังกล่าวนี้มีส่วนสนับสนุนและส่งเสริมให้พระองค์ทรงปฏิบัติภารกิจต่าง ๆ ได้ตลอดมาจนกระทั่งวาระสุดท้ายของพระชนม์ชีพ

ข. กลุ่มชาวตะวันตก

อาจกล่าวได้ว่ากรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงเป็นเจ้านายเพียงพระองค์เดียวที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสนับสนุนให้ประกอบพระกรณียกิจในด้านการเจรจาติดต่อกับชาวตะวันตกตลอดมา แม้ว่าภารกิจดังกล่าวนี้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระปรีชาสามารถเช่นเดียวกัน แต่ที่ทรงถูกจำกัดบทบาทมาตลอดรัชกาล ดังนั้นกรมหลวงวงษาธิราชสนิท

¹¹ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5, หน้า 278-279.

¹² สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 188.

จึงทรงเป็นเจ้านายที่ค่อนข้างจะมีบทบาทที่โดดเด่นเป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางของบรรดาชาวตะวันตกที่เดินทางเข้ามาสู่เมืองไทย อาทิ กลุ่มมิชชันนารี นักการทูต ฯลฯ

เป็นที่น่าสังเกตว่าความสัมพันธ์ระหว่างกรมหลวงวงษาธิราชสนิทกับบรรดาชาวตะวันตกนั้นดำเนินไปได้ด้วยดี ไม่ปรากฏความขัดแย้งใด ๆ อาจกล่าวได้ว่าภาพพจน์ของพระองค์ในสายตาของชาวตะวันตกอยู่ในด้านดีตลอดมาในการที่ทรงเป็นเจ้านายที่มีพระอุปนิสัยสุภาพอ่อนโยนและมีน้ำพระทัยโอบอ้อมอารี¹³

จากการที่พระองค์ทรงเป็นที่ชื่นชอบของบรรดาชาวตะวันตกและได้ทรงปฏิบัติหน้าที่ควบคู่กับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ในด้านการต่างประเทศตลอดมานั้น ทำให้มีข้อเปรียบเทียบถึงความแตกต่างกันระหว่างบุคคลทั้งสองในสายตาของชาวตะวันตก ดังปรากฏข้อความวิจารณ์ตอนหนึ่งว่า

"เจ้าคุณกลาโหม เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ไม่ใช่คนที่ร่าเริงและมีอัธยาศัยเป็นมิตรเช่นกรมหลวงวงษา [กรมหลวงวงษาธิราชสนิท] พระอนุชาต่างมารดาและแพทย์ประจำพระองค์ของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวผู้ทรงเป็นคนไทยในกรุงเทพฯ ที่ชาวยุโรปและอเมริการู้จักดีที่สุด..."¹⁴

การวิจารณ์เปรียบเทียบดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงบุคลิกภาพที่แตกต่างกันระหว่างสองท่านเป็นอย่างดี เป็นที่น่าสังเกตว่าบรรดาชาวตะวันตกมักจะชื่นชอบกรมหลวงวงษาธิราชสนิทเป็นการส่วนพระองค์ ดังจะเห็นได้ว่าทรงเป็นเจ้านายเพียงพระองค์เดียวที่ชาวตะวันตกร่วมใจกันจัดงานเฉลิมฉลองวันประสูติเป็นประจำเกือบทุกปี¹⁵

¹³ มาร์กาเรต แลนดอน, แอนนาที่พระเจ้าย้ายสยาม แปลโดย อ. สนิทวงศ์ (พระนคร : แพรวพิกษา, 2508), หน้า 41.

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 362.

¹⁵ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุเสด็จประพาสต่างประเทศในรัชกาลที่ 5 เล่ม ๕ เมืองสิงคโปร์ และเมืองเบตาเวียครั้งแรก และเสด็จประพาสอินเดีย กับจดหมายเหตุของหมอบรัดเล พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนาวาตรี หลวงสุนทรเสณี (ร้อยเอกอิน อมาตยกุล) (พระนคร : แพรวการช่าง, 2512), หน้า 121.

อาจกล่าวได้ว่าเหตุที่พระองค์ทรงเป็นที่ชื่นชอบของบรรดาชาวตะวันตกนั้น น่าจะเป็น เพราะทรงมีพระอุปนิสัยที่สามารถปรับพระองค์ได้ดี รู้จักวิธีการผูกใจคนและสร้างความประทับใจให้แก่ฝ่ายตรงข้าม แม้ว่าจะเป็นสิ่งเล็กน้อยแต่ก็สะท้อนให้เห็นถึงพระอุปนิสัยที่ละมุนละม่อม จนสามารถผูกมิตรกับคนต่างเชื้อชาติได้ในที่สุด ดังปรากฏหลักฐานจากการบันทึกของเฮนรี แฮร์ริส ทูตสหรัฐอเมริกาตอนหนึ่งว่า

"...กรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงส่งถ้อยหรือรับส่งมาถึงข้าพเจ้า [แฮร์ริส] ให้ไปเฝ้า พระองค์ถ้ามีเวลา พระองค์ได้ตรวจคุณภาพของน้ำตาลทรายของเรา เห็นว่าเป็นชนิดที่ไม่ดีจึงส่ง น้ำตาลทรายชนิดดีมาให้ข้าพเจ้าเป็นของขวัญ ซึ่งแม้จะเป็นของที่มีราคาเล็กน้อยแต่ก็มีคุณค่าสูง ด้วยเป็นความเอาใจใส่อย่างดีของบุคคลผู้มียศศักดิ์คือครุฑ เช่นพระองค์ท่าน"¹⁷

การที่พระองค์ทรงเข้าได้ด้วยดีกับกลุ่มชาวตะวันตกนั้น นับว่ามีส่วนส่งเสริมให้พระองค์ ทรงเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายในกลุ่มชาวตะวันตก ถึงแม้ว่าจะไม่ทรงมีบุคลิกภาพที่เข้มแข็งใน การเป็นผู้นำได้เท่ากับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ก็ตาม แต่พระอุปนิสัยที่สุภาพอ่อนโยนในการผูกมิตร กับชาวต่างชาติก็ทำให้พระองค์เป็นที่ชื่นชอบของชาวตะวันตกมากกว่าเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ซึ่งก็ นับว่าเป็นผลดีต่อพระองค์ในการที่จะทรงปฏิบัติหน้าที่ราชการในด้านการต่างประเทศ

กล่าวโดยสรุป จากการที่พระองค์มีความสัมพันธ์อันดีกับกลุ่มชนชั้นผู้ปกครองและกลุ่มชาว ตะวันตก ส่งผลให้พระองค์ทรงเป็นที่รู้จักและไว้วางใจแก่บุคคลหลายฝ่าย ซึ่งเป็นส่วนดีที่ส่งเสริม ให้พระองค์สามารถปฏิบัติพระกรณียกิจต่าง ๆ ด้วยความราบรื่นตลอดมาจนถึงสามรัชกาล

¹⁷ กรมศิลปากร, บันทึกกราชวันของเทอาเฮนรี แฮร์ริส, หน้า 55-56.